

Erzurum'un Tarih Öncesi Kır Yerleşmelerine Bir Örnek: Ortabahçe (Cinis) Köyü (*)

Fikret YALÇIN (**)

Cemal SEVİNDİ (***)

Öz: Karaz, Pulur ve Güzelova höyüklerinde yapılan kazı çalışmalarlarıyla, Erzurum Ovası'nda yerleşmelerin dip tarihinin, MÖ 4000 yıllarına kadar dayandığı tespit edilmiştir. Erzurum Ovası'nın batıdaki uzantısı olan Cinis Ovası'nda bu kültürlerin etki alanı içerisinde kalmaktadır. Yerleşme tarihinin bu denli eski olması, sahanın Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli doğal yol güzergâhlarından biri olarak bilinen, Karasu-Aras vadi koridorunda yer almasıyla ilgilidir. Nitekim Erzurum Ovası, Çin'den gelerek Trabzon'a kadar devam eden İpek Yoluyla; Kafkasya ve İran'dan gelerek Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezine açılan doğal yolların kavşak noktası üzerinde yer alır. Araştırmaya konu olan Ortabahçe (Cinis) Köyü, Erzurum Ovası'ndaki benzer örneklerinde olduğu gibi Karaz Kültürü'ne dâhil edilen Cinis Höyüğü etrafında gelişmiş bir kırsal yerleşmedir. Bu çalışmada, yerleşimin Tunç Çağı'ndan günümüze kesintisiz sürüdüğü Ortabahçe Köyü coğrafi açıdan incelenerek, mevcut konumun avantaj ve dezavantajları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karaz kültürü, Cinis ovası, Cinis höyüğü, Ortabahçe köyü

A Sample of Erzurum's Prehistoric Rural Settlements: Ortabahçe (Cinis) Village

Abstract: The excavations at the Karaz, Pulur and Güzelova mounds have revealed that the settlement date of the settlements in the Erzurum Plain dates back to 4000 BC. The Cinis Plain, which is an extension of the west of the Erzurum Plain, remains within the sphere of these cultures. The fact that the settlement date is so old is related to the fact that the site is located in the Karasu-Aras valley corridor, which is known as one of the most important natural route routes of the Eastern Anatolia Region. As a matter of fact, the Erzurum Plain is located on the junction point of the natural roads from the Black Sea, Mediterranean and Basra Gulf, coming from the Caucasus and Iran through Silk Road, which comes from China and continues to Trabzon. Ortabahçe (Cinis) Village, which is the subject of the study, is a developed rural settlement around Cinis Tumulus which is included in Karaz Culture as in the similar examples in Erzurum Plain. In this study, the advantages and disadvantages of the current location have been examined by examining the geography of Ortabahçe Village, where the settlement has survived from the Bronze Age to today.

Keywords: Karaz culture, Cinis plain, Cinis tumulus, Ortabahçe village

Makale Geliş Tarihi: 20.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 22.11.2018

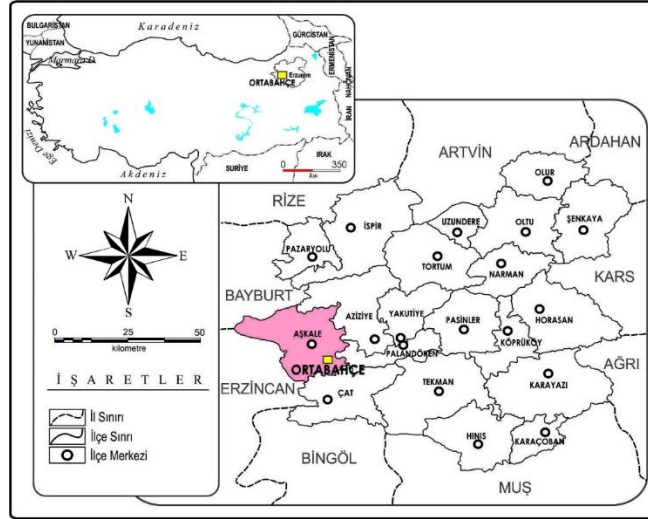
*) Bu çalışma Fikret Yalçın tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Cemal Sevindi danışmanlığı altında 2017 yılında tamamlanan "Ortabahçe Köyü'nün Coğrafyası" adlı yüksek lisans tez eseri temel alınarak hazırlanmıştır.

*) Bilim Uzmanı, Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü (e-posta: fikret_y_25@hotmail.com)

**) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, (e-posta: csevindi@atauni.edu.tr)

I. Giriş

Araştırmaya sahasını oluşturan Ortabahçe Mahallesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum Kars Bölümü sınırları içerisinde yer alır. Ortabahçe idari açıdan, Erzurum İli'ne bağlı Aşkale İlçesi'nin yönetim bölgesinde bulunmaktadır (Harita 1). Doğuda Atlıkonak ve Yukarı Yenice (Palandöken); kuzeyde Tazegül, Kandilli, Karabıyık, Çay (Aşkale); güneyde Dereboğaz (Aşkale), Düzyurt (Palandöken), güneydoğuda Merdivenköy (Aşkale), batıda Abdalcık (Aşkale), kuzeydoğuda Küçükgeçit (Aşkale) mahalleri tarafından çevrelenen araştırma sahası doğusundaki Erzurum Şehri'ne 36.4 km, batısındaki Aşkale İlçe Merkezi'ne 19 km uzaklıktadır.

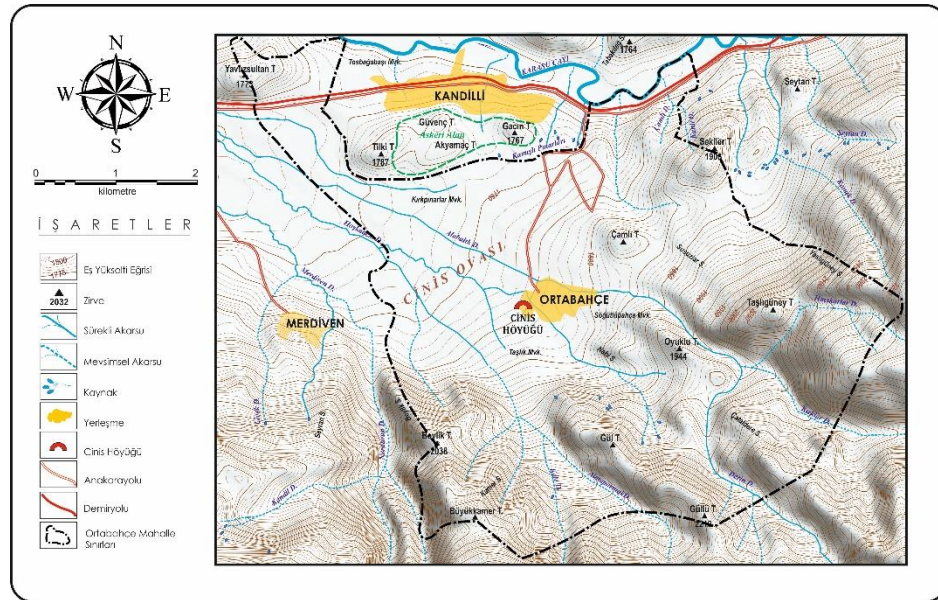
Harita 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası.

Ortabahçe Mahallesi kaynağını güneydoğudaki Gürler Dağı'ndan alarak güneydoğu-kuzeybatı yönünde akışını sürdüren Alabalık, Hoşkadem ve Merdiven Dereleri tarafından oluşturulmuş Cinis Ovası'nda yer alır. Ortabahçe 30.18 km² yüz ölçümü ile çevresindeki mahallelere oranla nispeten geniş sayılabilecek alana sahip olup, Cinis Ovası'nın önemli bir bölümünü oluşturur. Sahayı kuzeydoğuda Sekiler Tepe (1903 m), güneyde Güllü Tepe (2210 m) ve Büyükkamer Tepe (2243 m), batıda Beylik Tepe (2038 m), kuzeybatıda Yavuzsultan Tepe (1773 m) çevrelemektedir (Harita 2). Araştırma sahasının güney-güneydoğusunda yükselti 2250 metreye kadar çıkarken, kuzeyde doğu-batı doğrultusunda uzanan Karasu Irmağı Vadisi'nde 1700 metreye kadar düşmektedir.

II. Doğal Çevre Özellikleri

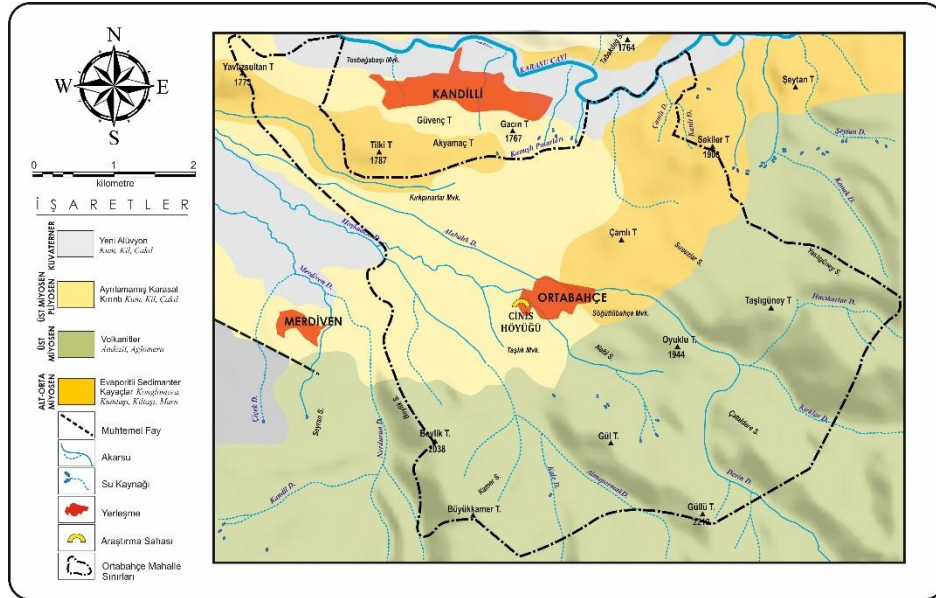
Araştırma sahasının içerisinde yer aldığı Cinis Ovası'nın merkezi kesimlerinde Kuvaterner'e ait alüvyal dolgular, ovayı çevreleyen alanlarda ise Miyosen'de gelişmiş formasyonlar yer alır. Çalışma alanındaki en yaygın formasyon, Ortabahçe'nin doğusunda Taşlıgüney Tepesi'nden başlayarak güneybatıda Beylik Tepe'ye kadar

kesintisiz uzanan Üst Miyosen yaşlı andezit ve aglomeralardır. Çalışma sahasındaki volkanitlerden andezitler, genelde kızılımsı renklere izlenmekte olup, özellikle Gül Tepe ve Kamer Tepe'de mostra verirler. Bunlar *neck* görünümünde olup, Miyosen formasyonlarını keserek yüzeye çıkmışlardır. Çeşitli yönlerden kırık olarak izlenen andezitler, çatlak zonlarında zayıf yeraltı suyu taşırlar (DSİ,1978:27). İnceleme alanını doğu ve güneyden çevreleyen volkanitlerin bir diğer önemli elemanı aglomeralardır. Sahada kahverengi kırmızı ve sarımsı renklere izlenen aglomeralar; bazalt, andezit ve tüf kökenli olup, genelde köşeli unsurlu farklı ebatlardaki çakıl-blokların ince taneli volkaniklerle çimentolaşması sonucu oluşmuştur. Çeşitli yönlerde faylı ve kırık olarak izlenen aglomeralar, çatlak zonlarında zayıf yeraltı suyu taşırlar (DSİ,1978:28).

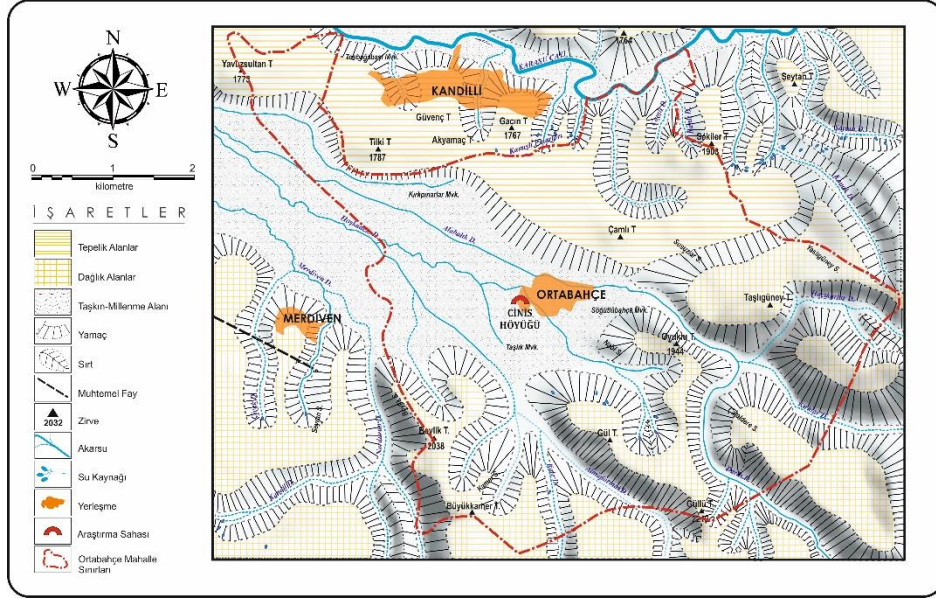
Harita 2. Ortabahçe ve çevresinin topografya haritası

Ortabahçe'nin kuzeydoğu ve doğusunda inceleme alanının en yaşlı litolojik birimleri yer alır (Harita 3). Alt-Orta Miyosen yaşlı bu birimler konglomera, kumtaşı, kiltası ve marn içeriklidir. Genelde açık kırmızı sarımsı renklere izlenir. Bu kesimdeki konglomeralar, kumtaşı ardalanması şeklinde olup; üstte doğru tüf ve silt bantları dikkati çeker. Konglomeraların tabaka kalınlıkları 0,10 cm ile 1 m arasında değişmekte olup; yuvarlak yassı olan taneler, serpantin, kristalize kireçtaşı orjinli olup çimentoludur (DSİ,1978:27). İnceleme sahasının batı kesimlerinde Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı ayrılmamış karasal içerikli jeolojik birimler yüzeylenir. Bu birimler sarımsı kırmızı beyaz renkte olup, diyajenez geçirmemişlerdir. Birim kil, kum, çakıl depozitleri şeklinde ve kalınlığı ise 4-15 m arasındadır. Yatay ve yataya yakın tabakalanma gösteren Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı birimdeki çakıllar küresel olup, çevre kayaların aşınması neticesinde oluşmuştur (DSİ,1978:23).

Harita 3. Ortabağçe ve çevresinin jeoloji haritası.

Araştırma sahası morfolojik açıdan bu günkü görünümüne ulaşmasındaki önemli olaylar Orta Miyosen'de (Tersiye) başlamaktadır. Neotektonik döneminde başlangıcı sayılan Orta Miyosen'de, Doğu Anadolu Bölgesi'nin dönem öncesinde gelişmiş peneplene yakın paleomorfolojisi, kuzey-güney yönlü kompresif bir tektonizmanın etkisiyle, hızla kıvrım ve kırıklar kazanmaya başlamıştır. Topoğrafyadaki dalgalanmalara bağlı olarak oluşan yüksek kütleler, birbirinden ayrı havzaların belirmesine yol açmıştır. Günümüzde de üç ayrı havza şeklinde uzanan Erzurum, Pasinler ve Horasan havzaları, Neotektonik dönemin başında tek bir havzadan oluşmaktaydı (Şaroğlu-Yılmaz,1986:83-89). Sonraki dönemlerde gerçekleşen tektonik hareketlere bağlı olarak havzaların birbirlerinden eşiklerle ayrılmasından inceleme alanı da etkilenmiştir. Nitekim Cins Ovası'nda doğusundaki Erzurum Ovası ve batısındaki Aşkale Ovası gibi çökmüş; yükselti farkları fazla olmayan havza haline dönüşmüştür. Belirtilen depresyonlar Karasu Irmağı ve kolları tarafından birbirine bağlanmıştır (Harita 4). Üst Miyosen Kuvaterner arasındaki dönemde, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kuzey-güney yönlü kompresif sıkışma hareketlerinde yeniden bir canlanma olmuştur. Bu hareketler sonucu bölgedeki Neojen öncesi ve Miyosen aşımın yüzeylerinin yükselmesine neden olurken, ortaya çıkan taban seviyesi farkları, havza çevrelerinde yeniden kuvvetli bir aşımın başlamasına neden olmuştur (Erinç,1988:15;Atalay,1978:40). Araştırma sahasının kuzeyindeki Karasu Irmağı yeni taban seviyesine uygun olarak yatağını dar ve derin bir şekilde kazmıştır. Günümüzde vadi tabanı Kuvaterner'e ait alüvyonlarla kaplı olan akarsu, tesviye edilerek yükselti farkları kaldırılmış vadisi içerisinde menderesler oluşturarak akışını sürdürmektedir (Sevindi,1995:12).

Harita 4. Ortabahçe ve çevresinin jeomorfoloji haritası.

Fotoğraf 1. Cinis Ovası'ndan bir görünüm (güney-kuzey).

Ortabahçe Köyü'nün kuzeyinde, doğu-batı doğrultulu sıralanmış Küçük Çamlı Tepe (1760 m), Gacın Tepe (1767 m), Akyamaç Tepe (1780 m) ve Tilki Tepe (1787 m) aşımından daha az etkilenmiş münferit tepe olarak izlenmektedirler. Bu tepelerin güneye bakan eteklerinde ortaya çıkmaya başlayan yeni alüvyonlar, aynı zamanda bu alanın güneyindeki *Cinis Dağıcı Ovası*'nda da devam eder. Bu alanda yayılış gösteren alüviyal malzeme, kaynaklarını ovanın güney ve güneydoğusunda yükseltisi 2200 metreyi aşan dağlardan alan *Alabalık*, *Hoşkadem* ve *Merdiven* dereleri tarafından biriktirilmiştir. Bu

dereler, kaynak sahalarından Ortabahçe Ovası'na girinceye kadar dar ve derin vadiler içinde akış gösterirlerken, ovaya indikleri andan itibaren eğimin azalmasına bağlı olarak araziye fazla gömülmeden adeta yüzeysel bir akış gösterirler. Cinis Ovası'nı eğime uygun olarak güneydoğu-kuzeybatı yönünde kateden akarsular, Kesikköprü mevkiinde Karasu Irmağı'na katılırlar (Sevindi,1995:13).

Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nın, Aşkale-Erzurum-Pasinler bölümünde yer alan Ortabahçe, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve Bakanlar Kurulunun 18/04/1996 tarih ve 96/8109 sayılı kararı ile yürürlüğe girmiş olan Türkiye Deprem Bölgeleri Haritasına göre II. derece deprem bölgesinde yer almaktadır. Bu durum araştırma sahasının da içerisinde bulunduğu bölgenin yıkıcı depremlerden etkilenmesine neden olmuştur. Erzurum'da tarihsel dönemin etkisi iyi bilinen en önemli depremi 21 Ocak ve 1-2 Haziran 1859 tarihlerinde meydana gelmiştir. Erzurum ve çevresinde aletsel dönemin büyük depremlerinden ilki depremi 8 Kasım 1901'de (6.1) meydana gelmiştir. Bu depremi 3 Eylül 1924 Horasan Depremi (6.8), 3 Ocak 1952 Hıns depremi (5.6), 30 Ekim 1983 Horasan-Narman Depremi (6.7), 18 Eylül 1984 Balkaya Depremi (6.4), 3 Aralık 1999 Şenkaya Depremi (5.1), 25 Mart 2004 ile 28 Mart 2004 Aşkale (Erzurum) Depremleri izlemiştir (Demirtaş vd,2010:132-136). Bu depremler etkili oldukları alanlarda can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Çalışma sahası ve çevresindeki yerleşmeler adı geçen depremleri tamamından çeşitli ölçülerde etkilenmiştir. Ortabahçe kayıtlarda görünmemekle birlikte 1973 yılında meydana gelen depremde zarar görmüş ve çok sayıda ev yıkılmıştır. Kuşkusuz yerleşmenin en fazla etkilendiği deprem felaketi 25 Mart 2004 tarihinde aletsel büyüklüğü M:5.1 ve 28 Mart 2004 tarihinde aletsel büyüklüğü M:5.3 olan kısa aralıkla meydana gelen iki depremdir. Bu depremlerde 10 kişi hayatını kaybederken toplam 56 kişi ise yaralanmıştır. Orta büyüklükte olmalarına karşın bu depremler Erzurum Merkez, Aşkale, Aziziye, Kandilli ve çevre köylerde etkili olmuştur ve ağır hasar meydana gelmiştir. Bu bölgelerde toplam 1635 konut yıkılmış veya ağır hasar nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir (Gök vd,2007:161-184).

Fotoğraf 2. Ortabahçe Köyü'nde 2004 depreminde zarar gören konutlardan görüntümler.

Araştırma sahasını içerisine alacak şekilde, Erzurum merkezli 100 km yarıçaplı bölgede, 1900-2009 yılları arasında, $4.5 < M < 5.0$ arasında 106; $5.0 < M < 5.5$ arasında 52;

5.5<M<6.0 arasında 22; 6.0<M<6.5 arasında 6; 6.5<M<7.0 arasında 2 ve 7.0<M<7.5 arasında 1 deprem meydana gelmiştir. *Poisson olasılık dağılımına göre* sahada 6.0 büyüklüğündeki bir depremin 10 yıl içerisinde meydana gelme olasılığı %73.1, 50 yıl içinde %99.9, 75 yılda ise %100'dür. Saha etüdleriyle desteklenen bu istatistiki bilgiler, Ortabahçe ve çevresinde depremin gelecekte de etkili olacağını en önemli kanıtlardır (Demirtaş vd,2010:136-137).

Erzurum Meteoroloji İstasyonu (1970-2014) verilerine göre, sahada yıllık ortalama sıcaklık 5.4 °C'dir. Değerlendirmeye alınan Erzurum İstasyonu, deniz seviyesinden 1757 metre, Ortabahçe Köyü ise 1760-1780 metre yükselteleri arasında yer almaktadır. Böylece Erzurum istasyonu için belirlenmiş değerlerin Ortabahçe içinde benzer olduğu yükseltiden kaynaklanan fazla bir farklılığın bulunmadığını söyleyebiliriz. Ortalama sıcaklığın yıl içerisindeki seyri incelendiğinde, en düşük sıcaklığın -10°C ile Ocak ayında, en yüksek sıcaklık değerlerinin ise 19.4°C ile Temmuz ayında tespit edildiği görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Erzurum Meteoroloji İstasyonu'na Ait Seçilmiş Meteorolojik Parametreler.

Parametre	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ort.Sıcaklık (°C)	-10	-8.5	-2.4	5.5	10.5	14.9	19.4	19.3	14.4	7.8	0.1	-6.8	5.4
Donlu Gün	30.8	27.8	27.5	13.3	3	0.5	0	0	2.1	11.5	23.3	29.7	169.5
Yağış (mm)	19.5	22.9	31.5	56.2	68.1	45.3	26.3	17	21	46.5	31.9	21.3	407.5
Kar Yağışlı Günler	12.6	12.7	13.1	6	0.6	-	-	-	0.1	1.2	5.8	11.9	64.0
Karla Örtülü Günler	27.7	26.5	18	2.5	0.1	-	-	-	-	0.8	6.9	23	105.5

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verilerinden.

Sıcaklıklar Ocak-Temmuz arasında hızlı yükselme Ağustos-Ocak döneminde ise hızla azalma eğilimi gösterir. Kış ve yaz dönemi arasındaki bu hızlı iniş çıkışlar sahanın karasallık oranıyla doğrudan ilgili olup, sıcaklık amplitüdü 30°C'yi bulmaktadır. Doşayısıyla Erzurum İstasyonu'nda *yazları fazla sıcak olmayan, kışları oldukça soğuk geçen ve buna rağmen amplitüdün yüksek olduğu Kontinental Termik Rejim tipi etkilidir* (Atalay,1980:264). Araştırma sahasındaki yüksek karasallık oranının önemli sonuçlarından biri de donlu günler sayısında izlenmektedir. Nitekim Erzurum İstasyonu verilerine göre yıl içerisinde toplam 169.5 gün donlu olarak geçmektedir. Yılın %46.4'ünde sıcaklığın 0°C'nin altında olduğu sahada, Kasım ayından Nisan ayına kadar olan dönemin neredeyse tamamı donlu geçmektedir.

Erzurum Meteoroloji İstasyonu'nuna yıllık ortalama toplam 407.5 mm yağış düşmektedir. Yıllık yağış miktarının aylara göre dağılımı incelendiğinde, en fazla yağış 68.1 mm ile Mayıs ayında tespit edilmekte olup; en düşük yağışlar 17 mm ile Ağustos ayında kayıt edilmektedir. İnceleme sahasında yağışların mevsimlere göre dağılımı incelendiğinde, 407.5 mm yağıştan 155.8 mm'lik bölümünün (%38.2) ilkbahar mevsiminde düştüğü, bu mevsimi %24.4'lük oranıyla sonbaharın takip ettiği görülür.

Sahada en düşük yağışlar %15.6'lık oranıyla (63.7 mm) kış mevsiminde alınmaktadır. Genel olarak Erzurum İstasyonu'nda her mevsimin yağışlı geçmesi dikkat çekicidir. Ayrıca sahada konveksiyonel kökenli yaz yağışlarının oranı da oldukça yüksektir (Atalay,1980:312). Sahadaki Kış yağışları bu dönemde etkili olan yüksek basınç koşulları ve yükseltiye bağlı düşük sıcaklıklar altında gerçekleştiği için kar şeklindedir. Sahadaki katı yağışlar, bu atmosferik koşullar uzun süre korunduğu için ilkbahar sonlarına kadar devam eder. Erzurum Meteoroloji İstasyonu verilerine göre sahada yılın 64 gününde yağışlar kar şeklinde gerçekleşmektedir. Erzurum'da kar yağışları, Ekim ayı sonlarından başlayarak Mayıs ayı başlarına kadar izlenmektedir. Thornthwaite iklim tasnifine göre Erzurum İstasyonu'nda C_1C_2 s b₂ sembolleriyle ifade edilen iklim tipi etkili olmaktadır. Bu semboller ise *kurak ve az nemli, ikinci dereceden mikrotermal, kış mevsiminde orta derecede su fazlası olan, karasal şartların etkisi altındaki bir iklim tipini* karakterize eder (Sevindi,1995:32).

Araştırma sahası ve yakın çevresindeki akarsular, Karasu Irmağı tarafından drene edilir. Ortabahçe'nin kuş uçuşu 2.5 km kuzeyinde, doğu-batı doğrultu akış gösteren Karasu Irmağı, Erzurum Ovası'nın kuzeydoğusundaki yüksek dağlık alanlardan kaynaklanmaktadır. Araştırma sahasının da içinde bulunduğu yörede, drenaj ağı Neojende kurulmuştur. Pliyosen sonlarında gelişmeye başlayan Karasu Irmağı, Daphan Ovası'nın güneyinde bu günkü akış gösterdiği yatağa yerleşmiştir. Çalışma sahası içerisinde yer alan Alabalık, Hoşkadem ve Merdiven dereleri, sahanın güneydoğusundaki Gürler Dağı'ndan kaynaklanırlar. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda Cinis Ovası'nı kat eden bu akarsular, Küçükgeçit Köyü'nün 1.8 km güneydoğusunda Karasu Irmağı'na karışmaktadırlar (Fotoğraf 3,4).

Fotoğraf 3. Karasu Irmağı

Fotoğraf 4. Alabalık Deresi

Karasu Irmağı yıllık toplam 261 m³/sn debiye sahiptir. Akımın en yüksek olduğu ay 91.2 m³/sn ile Mayıs, en düşük olduğu ay 3.5 m³/sn ile Eylül'dür. Akım değerlerinin yıl içerisindeki dağılımı incelendiğinde, Aralık ayından itibaren başlayan akım yükselmesinin Haziran ayına kadar devam ettiği dikkati çeker. Ancak bu yükselme Aralık-Şubat döneminde düşük seviyelerde, Mart-Haziran devresinde ise ani yükselmeler şeklindedir. Sahada akarsuların akım rejimleri üzerinde etkili olan en önemli faktörler yağış ve kar erimeleridir. Yağış ve kar erimelerine bağlı olarak debisinde değişimler izlenen Karasu Irmağı ve besleyen yan kollarının, *Pluvio-nival*

(yağmur-kar) akım rejimine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Karasuyun bağlı olduğu Fırat Havzası'nın diğer bölümlerinde de aynı rejim özelliklerini görmek mümkündür (Erinç,1957:179-182). Bahar aylarında artan debinin etkisiyle, sığ yataklı bu dereler taşkınlara neden olurlar. Nitekim 1990 yılı haziran ayında Alabalık deresinde meydana gelen taşkın, Ortabahçe Mahallesi'ne ait bir kısım tarım arazilerin zarar görmesine neden olmuştur (Sevindi,1995:35).

Araştırma sahası ve yakın çevresinde *litozolik, kolüvyal, alüvyal, hidromorfik alüvyal ve kestane renkli topraklar* yayılış gösterir. Ortabahçe'nin güneybatı, güney ve güneydoğudan çevreleyen dağlık alanlarda yaygın olarak litozolik topraklar gelişmiştir. Anakaya üzerinde ince bir tabaka şeklinde izlenen bu topraklar, ayrılmamış kaya parçalarını içerirler. Günümüz de mera olarak önem taşıyan litozolik toprakların, ekip-biçme faaliyetleri açısından pek önemi yoktur. Eğimli dağlık ve tepelik alanlardan taşınan materyallerin birikim alanlarında kolüvyal topraklar gelişmiştir. Kalınlığı 50 ila 90 cm. arasında değişen bu toprakların, eğim dereceleri, %2-6 kadardır. Eğim derecesinin azlığına rağmen, genellikle kaba unsurlardan oluşan bünye üzerinde, sınırlı bazı alanlar hariç yüzeysel drenaj bozukluğu pek görülmez. Bitki gelişimi açısından önem taşıyan fosfor ve potasyum gibi elementlerce zengin olan kolüvyal toprakların, önemli bir bölümünde sulamalı tarım faaliyetler sürdürülmektedir (Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı,1984:143). Cinis Ovası'nın merkezi kesimlerinden, kuzeybatıya doğru alanı genişleyen alüvyal topraklar, Alabalık, Hoşkadem ve Merdiven derelerinin taşıdıkları materyalleri biriktirmeleri sonucu oluşmuştur. Başta Karasu Irmağı olmak üzere sahadaki hemen her akarsuyun vadisinde alüvyal topraklara rastlamak mümkündür. Olgunlaşmaları için yeterli zaman geçmediğinden, alüvyal topraklarda belli bir profil özelliği görülmemektedir. Sahadaki alüvyal topraklarda, akarsuların ilkbahar sonlarında meydana getirdiği taşkın ve millenmenin şiddetli olması nedeniyle, alüvyonlarda farklı unsur boyutunda ve değişik renkte seviyeler meydana gelmiştir (Atalay,1983:73). Günümüzde alüvyal topraklar üzerinde sulamalı tarımsal faaliyetler sürdürülürken, taban suyu seviyesinin yüzeye yakın olduğu alanlarda bataklıkların geliştiği de dikkati çekmektedir. Araştırma sahası, İrano-Turaniyen fitocoğrafya bölgesi içinde yer almaktadır. Bölge genelinde yaygın olan vejetasyon formasyonunu, İran-Turan step türlerinden oluşturmaktadır. Doğal step içerisine dâhil edilen bu türlerin çoğunluğu, yağış yetersizliği ve yaz kuraklığına uyum sağlamış, tek yıllık otsu bitkilerdir (Atalay,1983:167-176). Ortabahçe ve çevresinde step türlerinin geniş yayılış göstermesinin temelinde yörede hüküm süren iklimin büyük etkisi vardır. Nitekim yazın gerçekleşen konveksiyonel yağışlar bir kenara, ilkbahar sonlarından başlayıp Yaz mevsiminde de etkisini sürdüren kurak bir devrenin varlığı ve yine Aralık ayı başlarından Mart ayı sonlarına kadar hüküm süren şiddetli soğuklar, sahada ağaçların doğal olarak yetişmesini engellemektedir. İnceleme sahasının da içinde yer aldığı geniş alanda, benzer iklim şartları ve morfolojik yapıya bağlı olarak 2000 m'ye kadar doğal step kuşağı, 2000-2900 m'ler arasında dağ-plato stepleri türleri ve 2900 m'nin üzerinde subalin-alpin çayır türleri gelişmiştir (Atalay,1983:271). Böylece ortalama 1800 metre yükseltiye kadar devam eden Cinis Ovası doğal step yayılış alanı içerisinde kalırken, ovayı çevreleyen 2000 metrenin üzerindeki alanlar, daha nemli şartlara bağlı olarak farklılık kazanmış dağ

plato steplerinin yayılış alanı içerisinde kalmaktadır. Subalpin ve Alpin türler ise daha ziyade güneydoğuda Palandöken Dağlarının yüksek kesimlerinde gelişme imkânını bulmuştur.

III. Beşeri Çevre Özellikleri

A. Nüfus

Ortabahçe'nin nüfus özelliklerini belirlemeye yönelik olarak geriye dönük araştırmalar, Cumhuriyet Devri'nde yapılan periyodik nüfus sayım sonuçları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileriyle sınırlı kalmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan 1927 yılı nüfus sayım sonuçları incelendiğinde, köy bazında nüfus bilgisinin vermediği ancak Ortabahçe'nin o yıllarda Erzurum Vilayeti, Aşkale Nahiyesi'ne bağlı *Cinis* adında bir köy yerleşmesi olduğu görülmektedir (Dâhiliye Vekâleti, 1928:218). Nüfusun cinsiyet ayrımının yayınlanmadığı 1950 sayım yılı hariç tutulacak olursa, Ortabahçe nüfusunun gelişimi 1935-2015 yılları arasındaki devrede düzenli olarak izlenilebilmektedir. Toplam nüfustaki artma ve azalma süreçlerini ifade eden nüfus gelişimi, araştırma sahasında hızlı iniş ve çıkışlar gösteren istikrarsız bir değişim içerisinde. Bu dengesizliğin nedenleri sayım devrelerine göre farklılıklar gösterir (Tablo 2).

Tablo 2. Ortabahçe Nüfusundaki Değişimler (1927-2015).

Nüfus Tespit Yılı	Toplam Nüfus	Nüfus Değişimi	Değişim Oranı (%)
1927	-	-	-
1935	790	-	-
1940	894	104	13.2
1945	998	104	11.6
1950	2733	1735	173.8
1955	1930	-803	-29.4
1960	1982	52	2.7
1965	1193	-789	-39.8
1970	1259	66	5.5
1975	1166	-93	-7.4
1980	1303	137	11.7
1985	1132	-171	-13.1
1990	980	-152	-13.4
2000	803	-177	-18.1
2007	699	-104	-13.0
2011*	862	163	23.3
2015*	980	118	13.7

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Ortabahçe 1935 yılında 790 nüfusa sahip orta büyüklükte küçük bir köy yerleşmesidir. Yerleşme nüfusu seksen yıl sonra 2015 yılına gelindiğinde ancak 980'e ulaşabilmiştir. Bununla birlikte 1950 yılı sayımında Ortabahçe nüfusunun 2733 kadar çıkabildiği dikkati çeker. 1945-1950 devresinde Ortabahçe nüfusunun %173.8 oranında

büyümesi, II. Dünya Savaşı devresinde ekonomik imkânları kısıtlı kırsal yerleşmelerden, dönemin önemli köylerinden bir durumundaki Ortabahçe'ye yönelik göçlerle izah edilmektedir. 1960-1965 devresinde, Ortabahçe nüfusu gerek iç göçler ve gerekse de dış göçlere bağlı olarak %-39.8'lik bir düşüş göstermiştir. 1970-1975 devresinde ise çalışma sahası nüfusu %-7.4 oranında küçülerek 1166'ya düşmüştür. Ortabahçe nüfustaki azalmanın temel nedeni 1973 yılında meydana gelen depremdir. Bu depremde yerleşmedeki konutların büyük bölümü yıkılmış ve nüfusun bir bölümü göç etmek durumunda kalmıştır. 2000-2007 devresinde Ortabahçe nüfusunda %-13 oranında azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde nüfustaki azalmaların temel nedeni 2004 yılı Aşkale depremleridir. 1973 yılı depreminin ardından meydana gelen göçlere benzer şekilde 2004 yılındaki depremlerden Ortabahçe Köyü önemli ölçüde etkilenmiş ve yerleşim nüfusu 2005 yılından itibaren hızla düşmeye başlamıştır. 2008 yılında Kandilli Belde Belediyesi'ne mahalle statüsünde bağlanan Ortabahçe'de, deprem konutlarının inşa edilmesiyle birlikte nüfus yeniden artmaya başlamıştır. Gerçekten de 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemi ve ilçe nüfus müdürlüğü verilerine göre, Ortabahçe nüfusu 2007 yılına göre %23.3 oranında artarak 862'ye yükselmiştir. 2011-2015 yılları arasında yerleşim nüfusu artmaya devam etmiş ve 2015 yılında 980'e ulaşmıştır.

Ortabahçe 2015 yılı nüfusunun %62.2'si (608 kişi) 15-64 yaş grubunda yer almaktadır. Aşkale Kaymakamlığı Mal Müdürlüğü biriminden elde edilen bilgilere göre, Ortabahçe'de ikamet eden nüfus içerisinde 15-64 yaş grubundaki toplam 196 kişi ekonomik açıdan tanımlanmış bir faaliyet yürütmektedir. Aktif nüfusun yaklaşık 1/3'ü oluşturan bu nüfus dışındakileri herhangi bir işte çalışmayan erkek nüfus, ev kadınları, öğrenciler, sakat veya malül nüfustan oluşmaktadır. 2015 yılında üretim içerisindeki 196 nüfusun %76'sı (149 kişi), ekip-biçme faaliyetlerinden geçimi sağlamakta ve Çiftçi Kayıt Sistemi'nde kaydı bulunmaktadır. İnceleme sahasındaki iktisaden faal nüfusun %19.3'ü (38 kişi) hizmet sektöründen geçim sağlamaktadır. Sahada hizmet sektöründe faaliyet gösteren nüfusun %8.7'si (17 kişi) ticari faaliyetlerden geçim sağlarken, bu sektörü %4.6 ile (9 kişi) eğitim takip etmektedir. Sahadaki ticari faaliyetlerden geçim sağlayan nüfusun çoğunluğu Erzurum ve Aşkale ve Kandilli'de çalışmakta olup, ikametgâhları Ortabahçe'dir. Hizmet sektöründen geçim sağlayanları tamamı, kamu personeli durumundadır. İnceleme alanındaki aktif nüfusun %4.6'sı Erzurum ve Aşkale'deki farklı büyüklükteki sanayi işletmelerinde çalışmaktadır. Ortabahçe'de nüfusun %76'sı tarım sektöründe faaliyet göstermekte olup, nüfusun yaşayış tarzı da bu dağılımla uyum içerisinde. 2004 depreminin sonra sahada inşa edilen deprem konutları yerleşmeye kentsel bir görünüm katsa da bu Ortabahçe'nin kırsal karakterini ortadan kaldırmamıştır. Ortabahçe nüfus, fonksiyon ve yaşayış tarzı kriterlerine göre tarıma dayalı tipik bir köy yerleşmesidir.

B. Yerleşme

Araştırma sahası Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli doğal yol güzergâhlarından biri olarak bilinen, Karasu-Aras vadi koridorunda yer alır. Tarihin çeşitli dönemlerinde askerî ya da ticarî amaçlara kullanılmış olan bu doğal yol sistemi, depresyonları izleyerek doğu-batı yönünde ve iki ana kol halinde varlığını sürdürmektedir (Pehlivan,1984:23).

Bu doğal koridorun, güneyinde Cinis Ovası'nda yer alan Ortabahçe, çok eski devirlerden beri Çin'den gelerek Trabzon'a kadar devam eden İpek Yoluyla; Kafkasya ve İran'dan gelerek Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezine açılan doğal yolların kavşak noktası üzerindedir (Sözer,1964:204). Tarihin hemen her döneminde yerleşmeye sahne olmuş sahada, yerleşimin dip tarihini belirleme ve faaliyet gösteren kültürleri ortaya koymak amacıyla, 1942 yılından itibaren arkeolojik çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla *Karaz, Pulur, Güzelova, Çiğdemli, Sos, Akdağ, Altınbaşak, Beşiktepe, Bulamaç, Değirmenler, Söğütlü, Tepecik, Küçüktuy, Çöğender, Tilkitepe, Alaca, Aşkale, Saksı ve Cinis* merkez olarak saptanmış ve buralardaki höyüklerde kazılar yapılmıştır (Koşay,1974:53). Söz konusu çalışmalar sonucu, Erzurum Ovası ve çevresinde, kır yerleşmesinin dip tarihinin MÖ 4000 yıllarına kadar uzandığı tespit edilmiştir (Sözer,1964:206). Araştırma sahasının bilimsel olarak tespit edilmiş ilk yerleşim çekirdekleri, Ortabahçe Köyü'nde yer alan *Cinis Höyüğü*'dür (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Cinis Höyüğü'nden bir görünüm.

Erzurum Ovası'ndaki benzer örneklerinde olduğu gibi, Karaz kültürüne dâhil edilen 30 m. yüksekliğinde ve 280 m. kadar çevresi olan höyük, İlk Tunç Çağına ait yerleşmelerden biridir. Büyük ölçüde tahrip edilerek taşları sökülmüş höyükten kaçak kazılarda ele geçirilenler, Erzurum Müzesi'nde sergilenmektedir. Sergilenen eserlerden özellikle çanak-çömleklerin bir kısmının sağlam olduğu dikkati çeker. Bunlar arasında büyük ve orta boy çömlekler ile üç köşeli ve düz kaideli kaplar bulunmaktadır. Çömlekler daha önce kazılarda ortaya çıkarılan ve *Karaz çanak-çömleği* olarak adlandırılan kapların karakteristik örneklerindedir (Ceylan,2001:29-41), (Fotoğraf 5). Tarihi kayıtlara göre Cinis'te (Ortabahçe) yerleştiği bilinen ilk kültür Urartular'dır. İran menşeli Medler, onları takiben Kafkas ötesinden gelen Kimmer ve İskitler, Ortabahçe ve çevresinde hâkimiyet kurmuşlardır (Konukçu- Atnur,2010:37). Sonraki devrelerde saha *Persler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar (Dört Halife Devri), Emeviler, Abbasiler, Selçukiler, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurular, Akkoyunlular ve Safavilerin* egemenliği altında kalmıştır (Erzurum Valiliği,1973:25). Osmanlılar 1514'den sonra Ortabahçe yöresinde görülmeye başlanmıştır. Yavuz Sultan

Selim, İran Seferi sırasında bizzat Ortabahçe'ye gelmiş ve burada konaklamıştır. Kanûni Sultan Süleyman da, IV. Murad da Ortabahçe'ye gelen Osmanlı sultanlarıdır. Ortabahçe Osmanlı döneminde Erzurum Beylerbeyliği sınırları içinde kalmıştır (Konukçu-Atnur,2010:41).

Fotoğraf 5. Cinis Höyüğü'nden elde edilen bulgular (Erzurum Müzesi).

Cinis'in (Ortabahçe) Osmanlı dönemindeki ilk tahrir kayıtlarına 1530 yılında rastlanmaktadır. Bu dönemde Erzurum Beylerbeyliği oluşturulmadığı için *Cinis'in Erzurum'la birlikte Rum Beylerbeyliği'ne bağlı Bayburd Sancağı'nın Şoğayn Kazası'na bağlı Cinis Nahiyesi* olarak kaydedildiği görülmektedir. Kayıtlarda bu tarihte Erzurum merkezinin harap ve boş olduğu ifade edilmektedir. Ancak Erzurum'un aksine Ortabahçe'de o tarihlerde yerleşim bulunduğu anlaşılmaktadır. 1530'daki ilk tahririnde Cinis Nahiyesi sekiz adet köyden oluşmaktadır. Aynı idari taksimatın Erzurum Eyaletinin kurulmasından sonra da devam ettiği, ancak 1530 yılında nahiyeye ait olan *Çicegi Köyü'nün* daha sonraki 1540 tahririnde nahiyeye bağlı olmadığını görülmektedir. Daha sonraki tahrirlerde bu yerleşim yerinin varlığını devam ettirmekle beraber diğer nahiyelere bağlandığı görülmektedir. 1591 'de ise Cinis Nahiyesi'ne bağlı köyler 1540 tarihinden farklı olmayıp, sadece *Satı Bey Viranı* isimli bir köy nahiyeye bağlanmıştır. 1642'de Cafer Efendi'nin düzenlediği avarız defterinde ise Cinis Nahiyesi bulunmayıp, Cinis ve diğer köylerin Mürs Kuli Nahiyesine bağlandığı görülmektedir. Ancak bu taksimatın tam olarak hangi tarihte şekillendiğine dair elimizde bir kayıt bulunmamaktadır (Konukçu-Atnur,2010:47). 1530 yılı icmal defterlerine göre Cinis (Ortabahçe) köyünün geliri 11.000 akçe olarak belirtilmekte; 1540'da ise köyde 21 hane 16 nüfus bulunmaktadır. Köyün geliri ise 12.000 akçe olup köyde dihn, zeyrek, buğday, arpa, nohud, bakla, burçak, ot ve keten yetişmekte ayrıca bostancılık yapıldığı da görülmektedir. Bu tarihte köyde iki de değirmen bulunmaktadır. 1591'de Cinis Köyü, 14 mücerred 35 hane nüfusa sahip olup, toplam vergi geliri 25.500 akçedir. Köyde arpa, buğday, keten, ot, nohut gibi ürünler yetişmekte olup, ayrıca iki tane de değirmen işletilmektedir. Ayrıca 11 zemin ve bir de tam çiftlik tasarruf edilmektedir. 1642'de Cinis'te 64 hane bulunmaktadır. Bu yılda Müslüman nüfus 22 haneye düşmüş, ilk kez görülen gayrimüslim nüfus ise 52 hanedir. Burada ele alınması gereken diğer bir konu ise köye yapılan göçlerdir. 5 hane Tortum, 1 hane Bayburt, 1 hane Tercan, 2 hane Kân bölgesinden Cinis Köyü'ne göç etmiştir (Pamuk,2006:45-52). Cinis hakkında önemli bilgiler veren Tapu Tahrir ve Avarız defterleri yanında, XIX. yüzyılda bunlara ek olarak

Temettuat/Temettü defterleri görülmektedir. Bu anlamda Sultan I. Abdülmecid devrine ait 24.11.1845 tarihli defterde, Cinis'e ait önemli bilgiler göze çarpmaktadır. Bu dönemde Cinis artık nahiyeliğini kaybetmiş ve köyleşmiştir. Türklerin ve tebaâdan Hıristiyanların sahip oldukları binalar, tarlalar, araziler, dinî kurumlar bu defterde yer almaktadır. Muhtar ve imamın onayladıkları defterde, Cinis'in yıllık kazancı 27.375 krş'tur. Bu dönemde Cinis, diğer köyler arasında zengin durumdadır. Sığırtmaç, Berber, Bostancı, Demirci, Sığır çobanı, Ağnam çobanı, Hizmetkâr, Davulcu, Zurnacı ve Dülger/Marangoz gibi sosyal bölümler köy hayatının kopmaz parçaları idiler. Köyde 51 hane mevcut olup, bunlardan 38'i Müslüman, 13'ü ise gayrimüslimdir. 1845 tarihli defterde dikkat çeken hususlardan birisi, Cinis'deki gayrimüslim nüfusun 1642 tarihli deftere göre azalmış olmasıdır. Bu durumun; 1829'dan sonra, bölgeden bir kısım Ermeni ve "Urumlar"ın Çarlık Rusya'sına geçmesiyle açıklanabilir (Konukçu-Atnur,2010:56). XIX. yüzyılda doğuyu ve Anadolu'yu gezen seyyahlar ve araştırmacılarından bir kısmı araştırma sahasında konaklamışlardır. Bunlar P. V. Tschihatscheff (1858), H. F. Tozer (1879), H. F. R. Lynch (1890), V. Cuinet (1892) olarak sıralanabilir. Seyyahlar Cinis'te konakladıklarını belirtmekle birlikte yerleşme ile ilgili detaylı bilgi vermemişlerdir.

Çalışma sahası 1829, 1855, 1877-1878 ve 1916-1918 yıllarında, Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle Rus işgalinde kalarak kara günler yaşamıştır. 27 Haziran 1829 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilen Aşkale, 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Rus işgalinden kurtarılmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında (93 Harbi) Ruslar tarafından ikinci kez işgal edilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında 16 Şubat 1916'da, Ruslar tarafından yeniden işgal edilmiş, ancak 1917 yılında Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali nedeniyle, Rus birlikleri yerlerini 400 kadar eli silahlı Ermeni çetesine bırakarak çekilmişlerdir. Bu dönemde *Tazegül, Evreni, Karabıyıkhanları, Alaca, Ilıca, Cinis ve Gezköy* yakılmış ve halkı katliama maruz bırakılmıştır. 3 Mart 1918 tarihinde Kazım Karabekir Paşa ve komutasındaki Türk ordusu tarafından Aşkale ve bağlı yerleşmeleri işgal ve zulümden kurtarılmıştır (Erzurum Valiliği,1973:38; Konukçu-Atnur,2010:187). 1923'de Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yapılan mülki taksimatta yapılan değişikliklerle çalışma sahası Cinis adı altında Aşkale Merkez Bucağı'na bağlanmıştır. 1950 yılında yeni bir değişiklikte Karabıyık (bu günkü Kandilli) Bucağına bağlanan Cinis Köyü'nün adı, 1960 yılında Ortabahçe olarak; bağlı bulunduğu Karabıyık Bucağı'da Kandilli olarak değiştirilmiştir. Ortabahçe Köyü 2008 yılında köy statüsünden çıkarılarak Kandilli Belde Belediyesi'ne bağlı bir mahalle haline getirilmiştir.

Araştırma sahasının adıyla ilgili olarak E.Konukçu ve İ.E.Atnur'un (2010) verdiği bilgilere göre, *İlk ve Ortaçağ'da, Romalılardan itibaren Cinis ismi tarih literatüründeki yerini almıştır. E. Honigmann, Cinis ismi için "Tzimise", "Tsinepes"i teklif etmektedir. Türkler zamanında, eski isim aynen devam ettirilmiş, bazen Cinis bazen de Cims diye söylenmiştir. Uzaktan bakıldığında Cinis Ovası'nın ortasında gözüken yerleşme, geçmişte bostanlarıyla meşhur olduğundan yeni adı Ortabahçe olarak belirlenmiştir.*

Ortabahçe toplu dokuya sahip bir yeleşmedir. Toplu dokunu ortaya çıkmasında iklim, yeryüzü şekilleri ve su temin şartları gibi fizikî faktörler ile arazi mülkiyetleri, yürütülen ekonomik faaliyetler ve nüfus miktarı gibi beşerî faktörleri etkili olmaktadır. Ana

morfolojik üniteleri dağlık alanlar, ova yüzeyleri ve vadilerden oluşan bölgede, yükseltinin fazla olması ve hüküm süren iklim şartlarının etkisi ile çoğu yerleşme düzlük alanlardan ziyade etek ve vadiler boyunca kurulmuştur. *Oysa Ortabahçe Köyü, Cinis Ovası'nın güneydoğu kenarında 1760-1780 metre yükseltilerinde, Alabalık ve Hoşkadem dereleri arasındaki düşük eğime sahip ova yüzeyi üzerinde yer almaktadır.* Benzer morfolojilerde kurulmuş diğer yerleşmelerden farklı olarak Ortabahçe'de yerleşim çekirdekleri alana yayılmamış ve toplu dokulu dairesel plana sahip bir yerleşim formu ortaya çıkmıştır. *Bu formun sahada etkili olan iklim koşullarıyla yakından ilgilidir. Nitekim sahada kış mevsimleri uzun sürmesi, meskenler ile tandır, ahır, tezekkik gibi eklentilerin bitişik olarak inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır.* Düzlük alanlarda kurulmuş yerleşmelerin en önemli sorunlarından biri, her yönden gelebilecek saldırılara açık olmasıdır. Ancak H.Z.Koşay (1974) Cinis Höyüğü'nde yaptığı çalışmalarda, höyüğün çevresindeki 100 metre uzaklıkta taş sıralarına dikkat çekmektedir. Kalınlığı 1 metreyi bulan duvarın, etrafı surlarla tahkim edilmiş sivil yerleşimlere örnek olabileceğini belirtmektedir (Koşay,1974:39-64). Dolayısıyla Ortabahçe'nin geçmişte güvenlik amacıyla surlarla çevrelenmiş bir yerleşme olma ihtimalini belirtmek gerekir. Yerleşmelerin toplu dokulu olmasında fizikî faktörler kadar beşerî ve ekonomik faktörler de etkili olmaktadır. Saha kuzeydoğuda Kafkasya'dan, doğuda ise İran üzerinden gelerek Doğu Anadolu'ya dolayısıyla Anadolu içlerine bağlanan yollar üzerinde bulunmaktadır. Stratejik açıdan önemli bir konumda yer alması nedeniyle saha, zaman zaman savaşlara ve istilalara maruz kalmıştır. Bu durum ise yöre halkını toplu yaşamaya mecbur kılmıştır.

Yerleşmenin temel öğelerinden biri olan konutlar, barınmaya yönelik en basit bir kulübeden, kentlerin çağdaş apartmanlarına kadar bütün evler, ticarete, eğitime, sanata, dini amaçlara, savunma ve diğerlerine yönelik olarak yapılmış binaları ifade eder (Tunçdilek,1967:51). Meskenlerden bir bölümü inşa edildikleri alanın coğrafi özelliklerini yansıtır. Kuşkusuz bu durum daha çok kırsal yerleşmelerdeki meskenler için geçerlidir. Ortabahçe'deki konutların yapı malzemesinin seçiminde iklim, litolojik ve jeolojik yapı etkili olmuştur. Çalışma sahasının güney ve güneydoğu bölümlerindeki dağlık alanlarda Üst Miyosen yaşlı andezitler geniş alanlar kaplamaktadır. Ortabahçe'de eski yapılarda taş malzeme en önemli yapı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak taşınması, işlenmesi ve yapıda kullanılması hem ustalık isteyen ve hem de yüksek maliyetli taş malzemeli konutlar az sayıdadır. Bununla birlikte eski mezar taşlarında da taş ustalığı dikkati çekicidir (Fotoğraf 6).

Ortabahçe'deki taş meskenler çoğunlukla tek katlı ve toprak damlı inşa edilmişler. Ancak toprak damlı yapıların özellikle bitkilerden düzenli olarak temizleme zorunluluğu ve depremlerde önemli bir risk oluşturması nedeniyle zaman içerisinde hafif, yağışlardan korunaklı eğimli çatılar eklenmiştir. Toprak damlı yapılarda tavan bölümüne her yıl toprak eklendiğinden kalınlığı 1-1.5 metreyi aşmaktadır. Bunu nedenle sahada kubbe formu toprak damlı yapılara rastlamak mümkündür. Taş meskenlerin önemli bir bölümünde bağlayıcı unsur olarak çamur harcının kullanıldığı dikkati çeker (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 6. Kesme taş, sahadaki geleneksel yapı unsurlarındadır.

Fotoğraf 7. Toprak damlı yapı örnekleri.

Araştırma sahası yıkıcı sarsıntılarının etkili olduğu II. derecede deprem bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu sorun meskenlerin temel derinlikleri artırılarak ve konutları tek katlı inşa edilerek aşılmaya çalışılmıştır. Araştırma sahasındaki eski tip konutlar genellikle tek katlıdır ve mülkün durumuna göre değişik ebatlarda bir bahçeye sahiptir. Yapı malzemesi olarak doğal çevrede bolca bulunan volkanitler tercih edilmiştir. Yer sarsıntularına karşı alınan geleneksel tedbirlere rağmen Ortabahçe'deki eski tip konutların tamamına yakın kısmı 2004 depreminde yıkılmıştır. Ayakta kalanların bir kısmı oturulamaz hale gelirken, bir kısmı güçlendirilerek çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır (Fotoğraf 8,9).

Fotoğraf 8. Ortabahçe'de ayakta kalan eski tip meskenlere bir örnek.

Fotoğraf 9. Konut ile çatı arasında bırakılan boşlukta istiflenen ot yığınları yağışlardan korumaktadır.

Ortabahçe'de geleneksel tarzda inşa edilen konutların girişinde soğuktan korunmak üzere küçük bir *antre* kısmı yer alır. Eski tip konutlarda tuvalet evin dışında yer verilirken, banyo ihtiyacı için *kerhiz* adı verilen üstü kapatılabilen bir beton zeminli gideri bulunan boşluk hazırlanmıştır (Koday,1995:32;Sözer,1970:42). Eski tip meskenlerde geniş bir salon bulunmakta olup misafir ağırlamak üzere kullanılmaktadır. Salona açılan odalar çocuklar ve ebeveynler için yatak odası şeklinde düzenlenmiştir. Bazı eski tip konutlar mutfak olarak kullanılan tandır damı evin dışında bağımsız bir yapı iken bazı meskenlerde konutun içerisinde yer almaktadır.

Araştırma sahasındaki yeni tip konutları 2 grupta incelemek mümkündür. Bunlardan biri 2004 depremi sonrası Ortabahçe'de inşa edilen deprem konutları, diğeri ise ailelerin kendi imkânları modern yapı malzemeleri ile yaptıkları meskenlerdir. Her iki gruptaki meskenlerin ortak özellikleri çağdaş yapı malzemesi olarak tuğla, briket, demir ve çimento harcı kullanılmasıdır. Ortabahçe'deki ilk kuşak yeni tip konutlarda çatı tip düz, örtü malzemesi topraktır (Fotoğraf 10). Bu meskenlerin temellerinde eski konutlarda olduğu gibi taş malzeme kullanılmış, duvarlar tuğladan inşa edilmiştir. Konutların düz ve ahşap malzemeli tavan bölümünde kalınlığı 25-30 cm'lik toprakla örtülmektedir. Tuğlanın yüksek maliyetli olması nedeniyle, yerleşme nüfusu zaman içerisinde daha ucuz olan briket yapı malzemesine yönelmiştir. Sahadaki briket malzemeli meskenlerin tamamı çeşitli yönlerde (tek ve iki yönlü) eğimli çatıya sahiptir. (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 10. Ortabahçe'de yeni tip konutların ilk örnekleri.

Fotoğraf 11. Ortabahçe'de briket malzemeli, eğimli çatıya sahip yeni tip konut örneği.

Ortabahçe 2004 yılında meydana gelen depremlerde 333 konut ağır hasar, 21 konut az hasar görmüştür. Deprem sonrası evsiz kalan köy halkı için, eski köy yerleşim sahasının kuzeyinde Ortabahçe-Kandilli yolu çevresinde kademeli olarak 164 deprem konutu inşa edilmiştir. Böylece Ortabahçe'de yerel halkın adlandırmasıyla eski köy ve yeni köy olmak üzere iki yerleşim alanı ortaya çıkmıştır. Bu konutlarda Çift katlı deprem konutları üst katı barınma amaçlı kullanırken alt katı, hayvan beslemek amacıyla ahır ve samanlık olarak düzenlenmiştir. Bu yolla ısınmaya katkı sağlanmış ve hayvan beslemek için evle bağlantılı bir bölüm elde edilebilmiştir. Ancak şekilde hazırlanan ortak projeli yapılar, genelde yerel halk tarafından benimsenmemektedir. Zamanla ortak planlı bu konutların ihtiyaca göre yeni eklentiler kazandığı da dikkati çeker (Fotoğraf 12). Çimento, demir gibi son derece güçlü ve çok katlı mesken yapmaya uygun yapı

unsurları kullanılsa da deprem riski nedeniyle kat sayısı sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Ortabahçe’de inşa edilen deprem konutları dubleks olarak planlanmıştır. Alt ve üst yapısı tamamlanan deprem konutları Ortabahçe’ye modern bir yerleşme görüntüsü kazandırmıştır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 12. Deprem konutlarına sonradan yapılan eklentiler.

Fotoğraf 13. Deprem konutları, Ortabahçe’ye planlı bir yerleşme görünümünü kazandırmıştır.

C. Ekonomi

Çalışma sahasında nüfusun temel geçim kaynağı ekip-biçme faaliyetleri ve hayvancılığı kapsayan tarımsal faaliyetlerdir. Yerleşme nüfusunun %76’sı tarafından yürütülen tarımsal faaliyetler, sahada etkili olan iklim koşulları nedeniyle çeşitlilik kazanamamıştır. Nitekim kısa süren yaz devresi, uzun ve sert geçen kışlar yanında uzun süre don olayları, tarımın gelişmesini olumsuz yönde etkilemiş ve ürün çeşitliliğini sınırlandırmıştır. Dolayısıyla sahada gerek ekip-biçme faaliyetleri ve gerekse de hayvancılık, çoğunlukla aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik geçim tipi tarım olarak yapılmaktadır. Ortabahçe’de ekstansif metodlar uygulanarak yürütülen tarımsal faaliyetlerin getirisi düşük olduğundan önemini kaybetmeye devam etmektedir. Yeni kuşak nüfus tarım dışı getirisi yüksek ekonomik faaliyet alanlarına yönelme eğiliminde olup, toprağa olan bağlılık azalmaktadır.

Tarımsal faaliyetlerde esas doğal kaynak tarım topraklarıdır. Toprağın değişik sosyal ve ekonomik amaçlarla kullanılması veya değerlendirilmesi anlamına gelen topraktan yararlanma faaliyeti, araştırma sahasında dikkat çekici bazı özellikler göstermektedir. Nitekim 2015 yılı itibarıyla 3.018 hektar yüzölçümüne sahip araştırma sahasının, 1213.5 hektarı (%40.2) ekili-dikili alanlardan, 13285.4 hektarı mera arazilerinden (%44), 368 hektarı (%12.21) çayır alanlarından ve 108.1 hektarı (%2.7) tarım dışı alanlardan meydana gelmekteydi (Tablo 3). Araştırma sahası arazisinin %66.2’sinin çayır-mera alanlarından meydana gelmesi, hayvancılık faaliyetlerinin ekip-biçme faaliyetlerine oranla daha çok önem kazanmasına yol açmıştır. Bununla beraber çayır ve meralardan bilinçsizce yararlanılması, hayvancılığın gelişmesini büyük ölçüde engellemektedir. Ot verimi giderek azalan çayır ve meralardan yeter ölçüde yararlanılabilmesi için aşırı ve erken otlatmanın önlenmesi gerekmektedir. Genelde ova yüzeyleri ile vadi tabanı düzlüklerinde yer tutan tarım arazilerinin sınırlı olması, doğal çevre şartlarıyla yakından ilgilidir.

Tablo 3. Ortabahçe Arazisinin Yararlanma Bakımından Bölünüşü (2015).

Yararlanma Şekli	Yüzölçümü (ha)	%'si
<i>Ekili-Dikili Alanlar</i>	1213.5	40.2
<i>Mera Alanları</i>	1328.4	44.0
<i>Çayır Alanları</i>	368.0	12.2
<i>Ağaçlandırılmış Alan</i>	25.8	0.9
<i>Tarım Dışı Alanlar</i>	82.3	2.7
Toplam	3018	100.0

Kaynak: Erzurum İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır.

Ortabahçe yüzölçümünün %2.7'ünü (108.1 ha) oluşturan tarım dışındaki araziler, yerleşme sahaları, ağaçlandırılmış alanlar, kayalık, bataklık ve taşlık alanlardan oluşmaktadır. Tarım dışı alanların oransal olarak düşük değerler göstermesi, ekip-biçme ve hayvancılık faaliyetleri açısından olumlu bir durumdur. Ancak gelecekte, Cinis Ovası'nın gerek fiziki özellikleri ve gerekse de konumsal durumu özellikle sanayi tesislerinin bu alana doğru kayacağına işaret etmektedir.

Araştırma sahası arazisi, toprak verimlilik sınıfları itibarıyla incelendiğinde dikkat çekici bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Su, eğim ve drenaj şartları göz önünde tutularak yapılan sınıflandırmada, araştırma sahasında 6 farklı verimlilik sınıfı ayrılabilir. Bu ayrımında dikkati çeken en önemli nokta, arazinin önemli kısmının tarımsal değeri oldukça düşük topraklardan meydana gelmesidir. Çalışma sahası içerisinde sürülmeye uygun nitelikte olan III. sınıf araziler, toplam arazi varlığının %24.8'ini (443.9 ha) oluşturmaktadır. Ortabahçe Köyü sınırları içerisindeki III.sınıf araziler, Alabalık ve Hoşkadem dereleri vadilerinde yer almaktadır. Bu konumlardaki araziler genelde tahıl tarımı için ayrılmıştır. Sürülmeye uygun nitelikte olmakla birlikte drenaj sorunu bulunan IV.sınıf araziler, toplam arazi varlığının %41'ini (1236.8 ha) meydana getirmektedir. Bu arazi sınıfındaki topraklarda, yağış ve taban suyunun yüksek olduğu devrelerde toprağın aşırı nemli olması nedeniyle alkalilik sorunu bulunmaktadır (Toprak-Su,1978:65). Ayrıca toprak tabakasının da sığ olduğu bu alanlarda, taban suyun yüksek olmasına bağlı olarak tohumlar geç çimlenmektedir. Bu sorunlar bir tarafa bırakılacak olursa, araştırma sahasında ekip-biçme faaliyetleri açısından önem taşıyan III. ve IV. sınıf arazilerin toplam arazi varlığının %67.8'ini (1985.1 ha) oluşturduğu görülür. Bu alanların ekip-biçme faaliyetleri açısından değerlendirilme oranı %40 kadar olup, gelecekte bu arazilerin drenaj sorunlarının giderilerek tarıma açılması mümkündür. Araştırma sahası arazi varlığının %14.7'sini (443.7 ha) oluşturan II. sınıf araziler, tarımsal açıdan sahadaki en kıymetli topraklardır. Bu topraklar genel olarak sebze tarımı için değerlendirilmektedir. İnceleme alanı topraklarının %11.2'si (337.4 ha) VI. ve VII. sınıf arazilerden oluşur. Sahanın güney-güneydoğusundaki toprakları kapsayan bu sınıf araziler, meracılık faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Taşlılık ve erozyon sorunları bulunan bu arazilerde, aşırı otlama nedeniyle ortaya çıkan düşük verimlilik en önemli sorun durumundadır.

Araştırma sahasında 2015 yılı itibarıyla, genel arazi varlığının (3018 ha) ancak %40.2'sinde (1213.5 ha) tarım yapılmaktadır. Ekili arazilerin tarımı yapılan ürün gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, dikkat çekici farklılıklar gözlenmektedir. Nitekim Ortabahçe'de tarım arazilerinin %57.6'sı (1830 da) yem bitkileri tarımına, %19.1'i (2315.6 da) tahıl tarımına ayrılmışken; %15.1'i (1151 da) sebze bahçelerinden ve %8.3'ü (1002 da) nadas alanlarından oluşuyordu (Tablo 4).

Tablo 4. Ortabahçe'de Ekili Arazilerin Yararlanma Bakımından Bölünüşü (2015).

Ürün Grubu	Yüzölçümü (da)	%'si
<i>Tahıllar</i>	2315.6	19.1
<i>Yem Bitkileri</i>	6987.4	57.6
<i>Sebze Bahçeleri</i>	1830	15.1
<i>Nadas Alanı</i>	1002	8.3
Toplam	12135	100.0

Kaynak: Erzurum İl Tarım Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır.

Araştırma sahasında etkili olan iklim koşulları, ekip-biçme faaliyetlerini sınırlandırdığından, hayvancılık nüfusun temel geçim kaynağı haline gelmiştir. Gerçekten de dağlık alanların geniş yer kapladığı sahada, yükseltinin fazla olması nedeniyle iklim şartları belirgin oranda sertleşmiştir. Böylece ekip-biçme faaliyetlerinin güvenli bir şekilde yürütülebileceği alanlar sınırlanmış, üretim ve birim alana verim azalmış, ekilebilir ürünlerin sayısı ise kısıtlı kalmıştır. İklimin ekip-biçme faaliyetleri önemli ölçüde engellenmesi nedeniyle, saha genelinde çayır ve mera arazisi olarak değerlendirilen alanlar genişlemiştir. Doğal çevre şartlarından kaynaklanan bu durum, özellikle kırsal nüfusun hayvancılık faaliyetlerine yönelmesinin başlıca sebebidir. Ekip-biçme faaliyetleri ise daha çok hayvancılığı destekler bir niteliktedir. Bu nedenle saha genelinde tahıl tarımıyla birlikte, yem bitkileri tarımı da önem kazanmıştır. Ortabahçe'de hayvancılık faaliyetleri büyük ölçüde mera hayvancılığına dayanmaktadır. Bilindiği gibi bu tür hayvancılık faaliyetinde geniş çayır ve meralara ihtiyaç duyulur. Bu açıdan sahanın oldukça elverişli koşullar taşıdığını söyleyebiliriz. Nitekim 2015 yılı itibarıyla çayır ve mera arazileri, toplam arazi yüzölçümünün %66.2'sini oluşturmaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinin genellikle ekstansif metodlarla yürütüldüğü çalışma sahasında, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önem kazanmıştır. 2015 yılı itibarıyla Ortabahçe'de 7845 küçükbaş ve 1698 büyükbaş hayvan beslenmektedir. Bunlardan ayrı olarak sahada 64 baş yük ve çeki hayvanı da mevcuttur. Böylece 2015 yılında Ortabahçe'deki hayvan varlığının %81.7'si küçükbaş hayvanlardan, %17.7'si büyükbaş hayvanlardan oluşurken, yük ve çeki hayvanların payı %0.6 kadardı.

Ortabahçe Köyü'nde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, genel olarak koyun yetiştiriciliği ile temsil edilir. 2015 yılı itibarıyla, Ortabahçe'deki küçükbaş hayvan varlığının %92.5'i (7256 baş) koyunlardan oluşuyordu. Koyun doğal step türlerinin geniş yer kapladığı araştırma sahasında, mera hayvancılığına uyum sağlayan en iyi türdür. Diğer taraftan, kurakçıl türlerin hâkim durumda olduğu sahanın alçak kesimlerindeki verimi düşük otlak alanlarının sığır yetiştiriciliğine uygun olmaması da, koyun sayısının

artmasına neden olmuştur. Çalışma sahasındaki koyun yetiştiriciliği meralara dayalı olarak sürdürüldüğünden, meraların karla örtülü olduğu 5-6 aylık süre boyunca, koyunların ahırlarda hazır otlar ve yemle beslenmesi zorunluluğu vardır. Gerek yem yetersizliği, gerekse harcamaların yüksek olması nedeniyle besiciler, çoğunlukla kış mevsimine girerken hayvanları elden çıkarmakta ve koyun sayısı yarı yarıya azalmaktadır. Ancak doğal yolla çoğalan koyunların sayısı, Şubat ve Mart aylarında yeniden dengelenmektedir. Araştırma sahasındaki diğer hayvan türlerinin yetiştirilmesinde olduğu gibi, koyun besiciliğindeki esas amaç, ailenin ihtiyaç duyduğu oranda yağ ve peynir gibi süt ürünlerinin elde edilmesidir. Koyunlar çok az bir bölümü ise etinden faydalanmak üzere kesilmektedir. Koyun besiciliğinden elde edilen süt ürünleri ve yapağı çoğunlukla bölge içerisinde değerlendirilmekte, ihtiyaç fazlası hayvanlar ise kasaplık olarak saha dışına pazarlanmaktadır. Ortabahçe'de yetiştirilen koyunlarda hâkim ırk, Morkaraman'dır.

Ortabahçe Köyü'nde 2015 yılı itibarıyla yetiştirilen hayvanların %17.7'si büyükbaş (1698 baş) büyükbaş hayvanlardan oluşuyordu. İnceleme alanındaki büyükbaş hayvan varlığının tamamına yakın bölümü sığırlardan meydana gelmektedir. Mera hayvancılığının sürdürüldüğü araştırma sahasındaki sığırların önemli bir kısmı, bölge şartlarına uyum sağlamakla birlikte et ve süt verimi oldukça düşük olan Doğu Kırmızısı ırkı oluşturmaktadır. Yemden faydalanma kabiliyetlerinin yüksek oluşu, açlığa ve kapalı mesken rejiminin olumsuz sağlık şartlarına dayanıklılığı, kötü bakım ve yetersiz beslenmeye alışabilmeleri, en önemlisi bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı direnç göstermeleri Doğu Kırmızısı ırkının sahada yaygın olarak beslenmesinin en önemli sebepleridir (Sözer,1970:30). Bunun yanında yerli ırkın suni veya doğal olarak tohumlanması sonucu elde edilen melez ırk ile saf kültür ırkı sığırların sayısı da giderek artmaktadır. Nitekim 2015 yılında sahadaki 1698 baş sığırın %63.3 (1075 baş) yerli ırktan oluşurken, %15.4'ü (261 baş) melez ve %21.3 (362 baş) saf kültür ırklarından meydana geliyordu. Sahadaki kültür ırkı sığırlar Holstein, Siementhal ve Montafon ırkındandır. Bu ırklar, bölge şartlarına daha kolay adapte olduklarından tercih edilmektedir. Et ve süt verimini artırmak amacıyla kültür ırkı sığırlar ile yerli ırk sığırların melezlenmesi yoluna gidilmişse de, pek başarılı olunamamıştır. Nitekim hayvan yemi olarak sadece kuru ot ve saman gibi kaba yemin kullanılması yanında, sürdürülen mera hayvancılığına bağlı olarak çevre şartlarına uyum sağlayan melez ırkı sığırlar, özelliklerinin önemli ölçüde yitirmişlerdir.

Ortabahçe kümes hayvanı olarak tavuk, kaz, ördek beslenmektedir. Sahada geleneksel yöntemlerle yürütülen kümes hayvancılığı, daha çok tavuk yetiştiriciliğine dayanmaktadır. 2015 yılı itibarıyla sayısı 1236 kadar olan kümes hayvanlarının %68.4'ünü (846 adet) tavuk oluşturuyordu. Tavuğu, %22.1 (273 adet) oranıyla kaz, %9.5'lik (117 adet) payı ile hindi ve ördek takip ediyordu. Genellikle sahadaki ailelerin beyaz et ve yumurta ihtiyaçlarının karşılanmaya yönelik olarak sürdürülen kümes hayvancılığında, kültür ırkı türler beslenmediği için oldukça düşük verim sağlamaktadır. Bu yüzden ekonomik açıdan değer taşıyan faaliyetler arasında kümes hayvancılığının pek önemi yoktur.

Ortabahçe Köyü'ndeki hayvan varlığının %2.7'ünü (112 baş) yük ve çeki hayvanlarından oluşturmaktadır. İnceleme alanında gücünden yararlanmak amacıyla at, eşek ve katır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Eğitim değerlerinin yüksek olduğu kesimlerde, motorlu araçlar ile birlikte hayvan gücüyle çekilen tekerlekli ulaşım araçlarının kullanılması pek mümkün olmadığından, insan ve yük taşınmasında bu tür hayvanlar büyük önem taşımaktadır. Sahanın doğal bitki örtüsünü oluşturan step, ovidan dağlık sahaya doğru yağış değişimine bağlı olarak daha fazla çeşitlilik gösterir. Doğal step türleri içerisindeki *Yoncas*, *Korunga*, *Çayır Üçgülü*, *Kekik*, *Ballıbaba*, *Şerbetçi Otu*, *Üçgül* gibi balözü miktarı fazla olan bitkiler sahanın hemen her yerinde görülebilmektedir. Özellikle mera arazilerinde belirtilen türler yaygın olarak izlenir. Bu durum Ortabahçe'yi arıcılık faaliyetleri açısından oldukça önemli yer haline getirmektedir. Ancak diğer taraftan bu potansiyelden henüz yeterli oranda yararlanıldığını söylemek mümkün değildir. Ortabahçe'de 2015 yılı itibarıyla toplam 20 aile arıcılık faaliyetleriyle uğraşmaktadır. Toplam 550 kovanın bulunduğu yerleşmede kovan başına verim 35 kg kadar olup, yıllık toplam 19 ton civarında bal üretimi yapılmaktadır. Ortabahçe'de arıcılık faaliyetleri genel olarak 15 Nisan-10 Eylül tarihleri arasında sürdürülmektedir (Fotoğraf 14,15).

Fotoğraf 14. Arıcılık faaliyetlerinden bir görünüm.

Fotoğraf 15. Eski köy yerleşim sahası arıcılık faaliyetleri için de kullanılmaktadır.

Araştırma sahasında ekonomik açıdan faal nüfusun %8 kadarı (17 kişi) ticaret, %4 kadarı (9 kişi) sanayi sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer taraftan saha etütlerinde öğrenildiği kadarıyla, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra ticaretten de geçim sağlayan nüfusun miktarı gerçekte çok daha fazladır. Sahada tarımsal faaliyetlerin kış şartları nedeniyle uzun süre yapılamaması nedeniyle, nüfusun önemli bir kısmı başka sektörlere yönelerek gelirini yıl boyunca korumaya çalışmaktadır. Ancak Ortabahçe'de ticari talebin bakkal ve kahvehane ile sınırlı kalması, çalışan nüfusu Aşkale ve Erzurum gibi ticaretin daha yoğun olduğu merkezlere yöneltmektedir. Yerleşmede ikamet eden bazı aileler, Erzurum Şehri'nde ticari işletmelere sahipken, bir kısım nüfus şehirde ücretli olarak çalışmaktadır. Araştırma sahası nüfusu ihtiyaç duyduğu hemen hemen her türlü mal ve hizmet için Erzurum Şehri'ni tercih etmektedirler. Bu durum Ortabahçe'de ticari işletmelerin kurulmasını ve karlı olarak yürütülmesini engellemektedir. Kandilli Kasabası'nda 1992 yılında KÖY-TÜR tavuk kesimhanesini faaliyete geçmesiyle birlikte, kasaba çevresindeki yerleşmelerde 160 tavuk çiftliği kurulmuştur. Uzun süre

karlı bir şekilde yürütülen tavuk besiciliği, KÖY-TÜR'ün 2001 yılında kapanmasıyla birlikte önemini önemli ölçüde kaybetmiş ve tavuk çiftliklerinin çoğu kapanmıştır. Bunlardan biri de Ortabahçe Kesikköprü Mevkiinde faaliyet gösteren Ezel Erverdi'ye ait çiftliktir. Ortabahçe sınırları içerisinde kalan bir başka önemli tesis, yerleşmenin 1 km kuzeybatısında Sebati Cinisli tarafından kurulmuş modern büyükbaş hayvan çiftliğidir. Bu işletme 2010 yılında Avusturalya'da 250 baş etlik sığır (Angus) getirilerek faaliyete geçirilmiştir. Ancak bu işletmede günümüz de kapalı durumdadır.

Ortabahçe'de halen faaliyet göstermekte olan iki önemli hayvan besi çiftliği mevcuttur. Bunlardan Nail Cinisli Tarım Hayvancılık Gıda San. ve Tic.A.Ş.'ne ait besi çiftliği Ortabahçe'nin 1.2 km kuzeyinde 2013 yılında faaliyete geçirilmiştir (Fotoğraf 16). Süt sığırcılığı amacıyla işletilen ancak hayvan satışları da yapan tesislerin en dikkat çekici özelliği besi ahırının çadırından yapılmış olmasıdır. Maksimum 500 hayvan kapasiteli çiftlikte 2016 yılı itibarıyla 213 baş simental cinsi sığır mevcuttur. Bir diğer önemli besi çiftliği, Ortabahçe'nin 1.1 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Halil Esadoğulları Besi Çiftliği'nde 450 küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Fotoğraf 16. Nail Cinisli besi çiftliğinden görünümeler.

İnceleme sahasının da içinde bulunduğu bölgede, ana yollar dağ ve vadilerin uzanışına uygun şekilde doğu-batı doğrultusunda uzanır. Tarihin hemen her devresinde önemini korumuş bu yollardan, kuşkusuz en önemlisi Sivas üzerinden Erzurum'a ve oradan Kafkasya ve İran'a doğru uzanan Karasu-Aras tabii yoludur (Gürsoy,1974:28). Söz konusu doğal yol güzergâhına güneyden Cinis Ovası'yla açılan Ortabahçe, günümüz de aynı güzergâhı takip eden hem transit karayolu ve hem de demiryoluna oldukça yakın bir konumdadır. Doğuda Erzurum İl Merkezi'nden Ortabahçe Köyü'ne ulaşmak için Erzurum-Aziziye (Ilıca) arasındaki 12 km'lik E-80 karayolu takip edilir, Aziziye İlçe Merkezi çıkışından itibaren doğuya devam eden 22 km'lik tek şeritli asfalt yoldan önce Kandilli Kasabası'na, kasabadan güney ayrılan 2.4 yol kullanılarak Ortabahçe'ye ulaşılabilir.

Ortabahçe'de turizm açısından değerlendirilmesi mümkün olan potansiyel bazı kaynaklar mevcuttur. Kuşkusuz ki bunlar arasında ilk sırada Cinis Höyüğü gelmektedir. Cinis Höyüğü yöredeki İlk Tunç Çağına ait yerleşmelerden biridir. Ortabahçe Köyü'nün Eski Köy olarak adlandırılan kesimindeki höyük I.derecede sit alanı olarak korunmaktadır. Yapılacak detaylı kazı çalışmaları ve tanıtım faaliyetleriyle turizme kazandırılması mümkündür. Ortabahçe'deki bir başka ziyaretgâh Cinis Şehitliği'dir. Ermeniler 1918 Şubat ayı sonlarında çevre köylerden getirdikleri ve Cinis'ten

topladıkları 587 Türk'ü katletmişlerdir. Cinis halkı bu şehitleri eski caminin yanı başına defnetmişlerdir. *Yeni cami yapma kararı ile birlikte bu şehitler köyün yukarı mezarlığına taşınmıştır. Toplu olarak yeniden defnedilerek, üzerine bunların Ermeni çetecileri tarafından şehit edildiğine dair beton bir kitabe konulmuştur. 2003 yılında Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü, Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Aşkale Kaymakamlığı, Kandilli Garnizon Komutanlığı'nın destekleriyle Cinis (Ortabahçe) Şehitliği inşa edilmiştir (Fotoğraf 17). Ortabahçe'de düzenli olamamakla beraber yaz aylarında Cinis Köyü Şenlikleri düzenlenmektedir. Köy Muhtarlığınca organize edilen şölene Erzurum dışında yaşayan Cinisliler ile köy halkı katılmaktadır (Fotoğraf 18). Köyün Değirmen Başı mevkiinde düzenlenen şenlikler Ortabahçe'nin tanıtımı açısından önemli görülerek her yıl düzenlenmesi sağlanmalıdır. Değirmenbaşı ve Germeşevi, Ortabahçe halkının çok eskiden beri yaz aylarında kullandığı iki önemli mesire yeridir. Bunlardan Değirmenbaşı Mesire Yeri, yerleşmenin önemli simalarından Hüsrev Bey'e ait olup eskiden beri halkın kullanıma açıktır. Ortabahçe'nin kuzeyinde Alabalık Dere üzerindeki yer alan değirmenlerden ismini alan mesire yeri, toplu yapılan etkinliklerde kullanılmaktadır. Germeşevi Mesire Yeri ise Ortabahçe'nin güneyinde köye nazır bir tepelik alan üzerindedir. Alanda kuşburnu, armut, erik ve tavşan elması gibi doğal olarak yetişen meyvelikleri ve soğuk suyuyla meşhurdur. Ortabahçe'nin ileri gelen ailelerinin 1930-1980'li yıllar arasında buralarda yemekli, çaylı piknikler yaptıkları anlatılmaktadır (Konukçu-Atnur,2010:212-214).*

Fotoğraf 17. 2003 yılında inşa edilen Cinis Şehitliği.

Fotoğraf 18. 2014 yılı Ağustos ayında düzenlenen Cinis Köyü Şenlikleri'nden bir görünüm

III. Sonuç

Merkezi Erzurum Ovası batıda Daphan ve Cinis ovaları ile güneybatıdaki Sakalikesik Ovası tarafından çevrelenir. Karasu ve talileri tarafından etrafında gelişmiş bi morfojik üniteler, yerleşme açısından her dönemde önemini korumuştur. Karaz, Pulur, Güzelova gibi İlk Tunç Çağının tanınan yerleşim merkezlerinin yanı sıra sahada Çiğdemli, Sos, Akdağ, Altınbaşak, Beşiktepe, Bulamaç, Değirmenler, Söğütlü, Tepecik, Küçüktuy, Çöğender, Tilkitepe, Alaca, Aşkale, Saksı ve Cinis gibi Karaz Kültürü'nün başka temsilcileri de mevcuttur.

Araştırmaya konu olan Ortabahçe, Tunç Çağı'ndan günümüze Cinis Höyüğü çevresinde varlığını sürdürmüş kırsal özellikleri büyük ölçüde korumuş bir yerleşmedir.

Ortabahçe'nin mevcut coğrafi özelliklerinin tespit edilmesi, Tunç Çağı insanların yerleşim yeri tercihleri, karşılaştıkları doğal çevre sorunları, kullandıkları yapı malzemeleri ve yürüttükleri ekonomik faaliyetler hakkında önemli bilgiler sağlayacaktır. Örneğin Ortabahçe'nin yerleşim tarihi boyunca depremlerin önemli bir doğal çevre sorunu olduğunu söylememiz mümkündür. Tektonik kökenli bu depremlerin yakın tarihli örnekleri (örn.1973, 2004), yerleşmedeki tüm yapıların zarar görmesine ve nüfusun dağılmasına yol açmıştır. Yerleşmeler için temiz su ihtiyacı son derece önemli olsa da Cinis Höyü'ğü, akarsuların birleşerek güçlendiği ovanın merkezi kesimlerinde değil; dağlık alana yakın ve bir akarsu (Hoşkadem D.) kıyısında konumlandırılmıştır. Bu seçimde, ovanın merkezi kesimlerinde mevsimsel olarak yükselen tabansuyunun sorun olarak görüldüğünü ve sel risklerinin dikkate alındığını söyleyebiliriz. Ayrıca dağlık alanlara yakın olmanın, aynı zamanda geleneksel yapı malzemesi olan kayalara yakın olma anlamına geldiğini de belirtmek gerekir. Cinis Höyü'ğü korunaklı olması açısından daha doğuda Taşlıgüney ve Oyuklu Tepeler arasında Alabalık Vadisi'ne konumlandırılabilirdi. Ancak Alabalık Deresi'nin bahar aylarında sel karakterindeki akımlar nedeniyle zararlara yol açtığını belirtmemiz gerekir. Mevcut durumda Cinis Höyüğü çevresinde korunma amaçlı değerlendirilebilecek dağ, tepe, kayalık, derin vadi gibi doğal birimler mevcut değildir. Höyük çevresinde tespit edilen surlar aslında bu sorunu gidermek üzere inşa edilmiş olmalıdır. Cins Höyüğü Karasu Irmağı'nın açtığı vadiyi takip eden ana doğal yol güzergâhına güneydoğudan bağlanan tali güzergâh üzerindedir. Kuşkusuz ana güzergâh üzerindeki yerleşmeler, ulaşım ve ticaretten daha çok yararlandıklarında daha fazla nüfus barındırma ve daha hızlı gelişme imkânına sahiptirler. Diğer taraftan erişimin kolay olduğu bu tür yerleşmeler, istila ve saldırılara daha sık maruz kalırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde Cinis Höyüğü'nün Pulur, Karaz, Güzelova höyüklerinden farklı olarak, daha korunaklı bir konumda yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak bunun bir avantaj olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim höyüğün günümüzdeki temsilcisi olan Ortabahçe'de, nüfusun sürekli büyüme göstermediği, ekonomik faaliyetlerin tarımla sınırlı kaldığı, ticaretin gelişmediği ve bağlantılı olarak yerleşmenin her dönemde kırsal karakterini koruduğu açıkça görülmektedir.

Kaynaklar

- Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:543, Edebiyat Fakültesi Yayınları No:91, Araştırma Kitapları Serisi No:81, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Atalay, İ. (1980). "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 2(12), Ankara, 251-341.
- Atalay, İ. (1983). "Erzurum Ovası ve Çevresinin Toprakları", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı.1, İzmir, 66-99.
- Atalay, İ. (1978). *Erzurum Ovası ve Çevresi Fizikî ve Tatbikî Fizikî Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi):Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
- Atalay, İ. (1983). *Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No.19, İzmir.

- Avcı, S. (1986). *Ilıca'da Mesken Tipleri ve Başlıca Sorunları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, A.(2001). "Erzurum Ovası'nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Edebiyat Bilimleri Dergisi*, Sayı:26. Erzurum, 29-42.
- Cuinet, V.(1892). *La Turguie d'Asie*, Paris.
- Dâhiliye Vekâleti, (1928).*Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*. İstanbul.
- Demirtaş, R., Yağyemez, B., Peynirci,O., Uğraş,M. (2010). *Erzurum ili Büyük Şehir Belediyesi Yerleşim Alanının 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planına Esas Jeolojik- Jeoteknik Etüt Raporu*, Erzurum 2010.
- Doğanay, H.(1989). *Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri*, Şehri Mübarek Erzurum, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları:1, Ankara.
- DSİ, (1978). *Erzurum Ovası Hidrojeolojik Etüd Raporu*. DSİ Genel Müdürlüğü Jeoteknik Hizmetler ve Yeraltı Suları Daire Başkanlığı, Ankara.
- DSİ, (1989). *Ortabahçe Sulaması Verimlilik Raporu*, DSİ Genel Md. Jeotek. Hizmetler ve Yeraltısuyu Dai. Bşk. Ankara.
- Erinç, S.(1988). "Havzaların Jeomorfolojik Evrimi Hakkında Düşünceler". İstanbul Üniversitesi *Deniz Bil. ve Coğrafya Enst. Dergisi*, Sayı.5, İstanbul,13-16.
- Erinç, S.(1957). "Türkiye'de Akarsu Rejimlerine Toplu Bakış, *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl.7, Sayı.17, Ankara,93-117.
- Erinç, S.(1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yay. No.572, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. No. 15, İstanbul.
- Erinç, S.(1957). *Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Hidrojeoloji, Enst. Yayını Sayı.2, İstanbul.
- Erzurum Valiliği, (1973). *Erzurum İl Yıllığı*, Erzurum.
- Gök, Y., Altaş, N. T., Zaman, S. (2007). "Aşkale Depremleri ve Etkileri". *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt.12, Sayı.17, Erzurum.
- Gürsoy, C. R.(1974). "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl. XXII-XXIII, Sayı.26, Ankara, 219-239.
- Konukçu, E., Atnur, İ.E. (2010). *Bir Köy Tarihi: Cinis*, Dergâh Yayınları No.338, İstanbul.
- Koday, S.(1995). *Dadaşköy Meskenlerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi*, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Erzurum.
- Koşay, H.Z. (1974). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi (Prehistor ve Protohistuarı)*, Atatürk Üniversitesi Yayını 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, Cilt.1, Erzurum.
- Lynch, H. F. B. (1967). *Armenia: Travels and Studies*. Beirut.
- Özçağlar, A.(2011). *İdari Coğrafya*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Pamuk, B.(2006). *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul.
- Pehlivan, M.(1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi): Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- Polat, S (2003). *Karasu Havzası'nın Hidrojeomorfolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi): Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sevindi, C. (1995). *Kandilli Kasabası'nın Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözer, A.N.(1964). "Erzurum Ovası'nda Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi" *Türk Coğrafya Dergisi* Yıl. XVIII-XIX, Sayı.22-23, Ankara.
- Sözer, A.N.(1970). *Erzurum Ovası'nın Beşeri ve İktisadî Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayın No.101, İşletme Fakültesi Yayını No.9, Araştırma Serisi.7, Erzurum.
- Şaroğlu, F., Yılmaz, Y.(1986). "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri". *MTA Dergisi*, Sayı: 107, Ankara, 73-94.
- Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, (1984).1/100.000 Ölçekli Erzurum İli Toprak Verimlilik Haritası. Köy Hizm. Gen. Md. No: 33, Genel Yay. No: 775, Baskı No: 143, Ankara.
- Toprak-Su, (1978). *Erzurum İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu*. Köy İşi. ve Koop. Bak. Yay. No: 211, Genel Md. Yay. No: 294, Raporlar Serisi: 78, Ankara.
- Tozer, H. F.(1881). *Turkish Armenian and Eastern Asia Minor*, London.
- Tschihatscheff, P.(1858). *Reise nach Hoch-Armenien im Jahre 1858*, Justus Perthes Gotha.
- Tunçdilek, N.(1967). *Türkiye İskân Coğrafyası-Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enst. Yayın No.49, İstanbul.